

УДК 811.161.2'37:821.161.2(092)

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-14f-98-196-206

Н. І. Бойко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Т. Л. Хомич

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Тараса Шевченка

Мотивування експресивної семантики в мовній тканині "Енеїди" І. П. Котляревського

Стаття присвячена дослідженню особливостей моделювання семантики експресивно маркованих лексичних одиниць, які містять у своїх значенневих планах домінуючий інтенсивно-параметричний складник. Дослідження здійснювалося на мовному матеріалі "Енеїди" Івана Котляревського.

Іван Петрович Котляревський здійснив титанічний поступ у розвитку і становленні мови української літератури, не лише представив живе мовлення українців, а й виявив майстерність в об'єктивації внутрішніх інтенцій, у відтворенні українського менталітету та реалізації українського світобачення, мовомислення, елементів культури; у репрезентації духовності української нації.

Лінгвостилістичний аналіз мови "Енеїди" виявив, що мовна тканина твору насичена експресивами, семантична структура яких погрунтована на інтенсивно-параметричній семантиці. Експресивний фонд аналізованої поеми І. П. Котляревського є основою мовної організації та оформлення твору, репрезентантом ідей автора, змістоутворювальним інструментом, матеріалом формування художніх фігур, образним засобом характеристики персонажів. Експресивна семантика бурлескно-трагедійної поеми змотивована зовнішніми маркерами, зокрема морфемно-дериваційними засобами, і більшою мірою – внутрішніми мотиваторами, найпродуктивнішими з яких в "Енеїді" виокремлено такі складники: експресивна основа, внутрішня форма слова, вторинна номінація, асоціативні значення, компресивні утворення.

Ключові слова: денотативне значення, конотативна семантика, інтенсивно-параметричний складник, "Енеїда", номінатив, експресив.

Увагу сучасного мовознавства привертає не система різноманевих мовних знаків, а мова й людина, її культуротворчі потенції; внутрішній світ людини, засоби і способи вербалізації емоційних станів, причини їх виникнення і вербальні вияви; лінгвістичне світосприймання й світовідчуття. Згадувані проблеми порушені в працях С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Мацько, О. Тараненка, А. Мойсієнка, М. Скаб, Т. Вільчинської, О. Селіванової та інших учених.

Відомо, що літературна мова формується поступово, поетапно, за участю всіх представників нації. Проте вирішальну роль відіграють письменники, які на базі певних структурних форм, граматичного ладу, лексичного багатства, фразеологічного розмаїття, семантичного фону наявного словесного фундаменту формують і модифікують індивідуально-авторський стиль, вербалізують фрагменти національної картини світу, розкривають особливості менталітету крізь призму образного мовомислення.

Іван Петрович Котляревський здійснив титанічний поступ у розвиткові української літературної мови, він не лише представив живе мовлення українців, а й виявився майстерним творцем української думки, реалізатором української культури, репрезентантом менталітету й духовності української нації.

Метою пропонованої розвідки є окреслення особливостей мотивування семантики експресивів, які становлять основу лексичного фонду "Енеїди" Івана Петровича Котляревського. Мовна тканина поеми рясніє експресивами, семантична структура яких погрунтована на інтенсивно-параметричній семантиці: вони становлять основу авторського самовираження, є змістотворчим фундаментом, базою для моделювання художніх засобів і стилістичних фігур твору. Оскільки експресивно марковані лексичні одиниці поеми не були предметом окремих лінгвістичних студій, вважаємо пропоноване дослідження своєчасним та актуальним.

Методологічні засади статті погрунтовано на досягненнях сучасної експресивістики, зокрема враховано теоретичні надбання українських та зарубіжних мовознавців: Ю. Апресяна, І. Арнольд, Н. Арутюнової, А. Вежицької, С. Єрмоленко, Т. Космеди, Н. Лук'янової, А. Мойсієнка, Л. Сергеевої, О. Тараненка, В. Телії, І. Туранського, В. Чабаненка, В. Шаховського та інших науковців, праці яких є актуальними в сучасному мовознавстві.

Майстрові слова завжди належить право вибору тих чи тих мовних ресурсів для формування й вираження творчих ідей. Оскільки мислення тісно пов'язане з емоційно-психічною сферою, то емоції, почуття, оцінки, особливості національної картини світу наявні й відображені в результатах мовленнєвої діяльності кожного письменника. Значну кількість нейтральних лексичних одиниць української мови Іван Котляревський замінює в "Енеїді" експресивними лексичними відповідниками, які в семантичній структурі містять, окрім денотативного макрокомпонента значення, ще й обов'язковий конотативний елемент, який продукує інтенсивно-параметричний складник, що є інструментом творення бурлескних основ мови поеми: гумору, іронії, сатири, трагестії тощо.

Семантична структура експресивів завжди є ширшою, багатшою, складнішою, аніж семантична структура номінативів, а отже, виявляється у відповідних формальних та значеннєвих показниках. Специфічні семантика та функція – це дві найсуттєвіші ознаки, які лежать в основі критеріїв розрізнення номінативних та експресивних лексичних одиниць. Виявляються вони не лише на рівні семантики, значеннєвих планів лексем, а й зовнішньо, тобто формально, адже людина, охопивши поглядом зовнішній і внутрішній світ, підшуковує відповідну форму для позначення виявленого, знайденого, поміченого [2, с. 81].

Кількість експресивних лексичних одиниць в "Енеїді", у яких можна спостерігати маркери експресивності, значно перевищує склад експресивних слів із формально не вираженими ознаками експресивності (переносно-образне вживання лексем на кшталт *баран, коза, лис, собака, черв'як, жаба, свиня, індик, кріт, вовк, жеребець, ведмідь* тощо, наприклад: *Повзуть швейцарці черв'яками, Голландці квакають в багні, Чухонці лаяють мурав'ями, Пізнаєш жида там в свині. Індиком ходить там гішпанець, Кротом же лазить португалець, Звіркує шведин вовком там; Датчанин добре жеребцює, Ведмедем турчин там танцює; Побачите, що буде нам* [4, с. 161]). Уживані в наведених контекстах слова належать до кореневих експресивів, тобто зовнішньо немотивованих експресивних лексичних одиниць.

Звуковий склад слова має одну чи кілька ознак, на основі яких конкретну лексичну одиницю можна кваліфікувати й сприймати як експресивну не лише за своїм змістом, а й за формою, тобто експресивність може виявлятися матеріально. Мотивування експресивної семантики лексичних одиниць може бути зумовлене фонетично, графічно, морфемно-дериваційно, лексично, семантично тощо [1, с. 9–10].

Експресиви "Енеїди" на формальному рівні мотивовані найчастіше морфемно-дериваційними показниками, наприклад: *Прокляті вітри роздулися* [4, с. 16]; *Еней наш роздоброхотаєся ... І п'яний зараз розкричався* [4, с. 54]; *Цибульки б дати йому під ніс* [4, с. 63]; *Вітчими йшли, тесті-скуп'яги, Зяті і свояки-мотяги* [4, с. 106].

Експресивну семантику в мовній тканині "Енеїди" формують передусім демінутивно-мейоративні суфікси, які за своїм мовним потенціалом володіють семами 'лагідності', 'замилування', 'пестливості', 'радіості' тощо. Саме таку семантику ці афікси в аналізованому творі виявляють украй рідко: *Прощай же, сизий голубочок! ... Прощай, дитя, прощай, синочок!* [4, с. 78]; *І повідати хоть часок, Енеєчка*

свого обняти, ... Його почути **голосок** [4, с. 147]; Як ось ввійшли два **парубійки** ... Сей Евріал був **молоденький** ... Де усу будуть, пушок **м'якенький** [4, с. 259, 261]; Як **парубійка** до дівок [4, с. 28]; Для тебе? – ох, моя ти **плітко!** [4, с. 234]; Ганнусю, **рибко, душко, любко**, Рятуй мене, моя **голубко** [4, с. 41].

Найчастіше зменшено-пестливі суфікси в бурлескно-травестійній поемі формують експресивну семантику, яка є засобом творення іронії, що маркує позначуване негативною емоційною оцінністю, створюється суперечність між змістом і формою, наприклад: **Розуменький** був чоловік [4, с. 104]; **Що дитятко так розбрехалось** [4, с. 137]; **В кострі був зложений сухенький**, Як порох був уже **палкенький** [4, с. 43]; **І ненечка моя рідненька у чорта лисого гуля**; А може, спить уже **п'яньенька** Або з **хлоп'ятами** ганя [4, с. 72].

Троянців-козаків Іван Котляревський часто зображує за допомогою засобів гумору, їхні вади представляє в жартівливо-добродушному тоні, а досягає цього за допомогою додавання до номінативів експресивних формальних показників: **Простивсь сердешенький** з землею, Як **стрілочка** по морю мчавсь [4, с. 81]; **Та сидя люлечки** курили / кургакали **пісеньок**: **Козацьких, гарних, запорозьких**, А які знали, то **московських** **Вигадовали** **бриденьок** [4, с. 84]; **Анхіз з горілочки** умер [4, с. 49]; **Довгенько** по морю щось шлялись [4, с. 85]; **Уже, либонь, були п'яньенькі** [4, с. 59]; **Та вже ж він плавав не деньок** [4, с. 85]; **Роменський тютюнець** куриє [4, с. 162]; **От тут земелька єсть, хлоп'ята** [4, с. 47]; **З кишені вийнявши півкіпки** [4, с. 52]; **Мов зроду тучечка** жили [4, с. 86]; **Еней же був собі плохутка** [4, с. 114]; **Сміленький** був і **балагур** [4, с. 46] тощо.

Найчастіше зменшено-пестливі суфікси експресивів є засобом творення іронічності мовленого, за наявності якого риси персонажів удавано схвальні: **Одна дівча була гостренька** / **саме ухо** прехихе, **Швидка, гнучка, хвистка, порскенька**, Було з **диявола** лихе [4, с. 150]; **Сівілла грошики** взяла [4, с. 157]; **Бідняжка** – що була **вдова** [4, с. 21]; **Ся Кумською земелька** звалась [4, с. 85]; **За рученьки біленькі** взявшись [4, с. 24]. Коли Іванові Котляревському необхідно підкреслити негативні риси характеру персонажів, як-от: підлабунництво, нещирість, лестощі тощо, митець також використовує експресивні лексичні одиниці, що мотивовані зовнішніми маркерами: **Вулкасю** милий, **уродливий** [4, с. 233]; **Впрягла в ґрунджолята павичку** [4, с. 13]; **Будь ласкає, сватоньку-старуку!** [4, с. 13].

Аналізовані контексти "Енеїди" засвідчують активне функціонування низки експресивів із демінутивними афіксами, що характеризують персонажів не козацького табору, часто ворожих троянцям. Іван

Котляревський зовнішньо позитивно, проте семантично принижено-негативно, ущипливо змальовує деяких персонажів твору: *Були там купчики проворні, Що їздили по ярмаркам І на аршинець не підборний Поганий продавали крам* [4, с. 122]; *Побачивши князька свого* [4, с. 136]; *Щоб сильною своєї рукою Головку Турну одчесать* [4, с. 355]; *Потрошечку в човен саджає* [4, с. 112]; *Земелька* *була Латинська* [4, с. 163]; *Один був Турн, царьок нешпетний* [4, с. 166]; *Бо всі сусідні корольки* [4, с. 214]. Особливо саркастичний значеннєвий план виявляють такі лексеми, якщо вони стосуються світу богів: *Собою дуже величався, Бо і не в шутку був божок* *З крючком весельцем погрібався* [4, с. 110]; *І все кобилок поганяє, Що оглобельна аж брикає; Помчали, аж візок скрипить!* [4, с. 34]; *Його щоб душка полетіла К чортам* [4, с. 12]; *Щоб нищечком відсіля украся* [4, с. 35]; *Паріс, Пріамове дитятко, Путивочку Венері дав* [4, с. 12]; *І перекинулась клубочком Кіть-кіть з Олімпа, як стріла; Як йшла черідка вечорчком, К Амати шусть – як там була!* [4, с. 186].

Експресиви з аугментативно-пейоративними суфіксами представлені в "Енеїді" кількісно обмежено, за допомогою них І. Котляревський формує конотативні семи 'згрубілості', 'зневаги', 'презирства', 'люті', часто 'страху' тощо: *Еней стояв так, мов дубина* [4, с. 147]; *Полтавську славили шведчину* [4, с. 84]; *Прискочив, мов котище мурий* [4, с. 60]; *Хіба ж ти, сучище, не знаєш, Що Зевс мій чоловік і брат?* [4, с. 209]; *Як вийшла бабище старая* [4, с. 89]; *Еней заснув і бачить снище: Пред ним стоїть старий дідище* [4, с. 223]; *Очища в лоб позападали* [4, с. 109]. Аналізовані форманти беруть участь в емотивному оцінюванні персонажів не безпосередньо, а тільки взаємодіючи з твірними основами. Аугментативно-пейоративні афокси-мотиватори в "Енеїді" виконують словотвірну функцію, узаємодіючи з твірними основами іменників (*А в руки добру взяв дрючину* [4, с. 103]; *Курище к небу донеслась* [4, с. 249]; *Чи знаєш, він який парнище?* [4, с. 62]), прикметників (*Він був собі ковтунуватий, Сідий, в космах і пелехатий* [4, с. 223]; *Постій, прескурєвий, вражий сину* [4, с. 39]), дієслів [*Наїлися і нахлистались* [4, с. 52]; *А деякі так так хлиснули* [4, с. 27]; *І пінної так нахлистався* [4, с. 49]), найчастіше демонструючи інтенсивність вияву номінованого.

У мовній тканині "Енеїди" спостерігаємо багатий експресивний фонд, семантика якого мотивована внутрішніми показниками. Реципієнти, розуміючи висловлене здебільшого однаково, укладають у нього свої значеннєві плани, семантичні нюанси: мотивом для реалізації аксіологічної семантики постає "асоціативно-образне уявлен-

ня, яке в науці про мову зазвичай називають внутрішньою формою слова" [4, с. 44]. До лексичних показників експресивності в поемі Івана Котляревського належить похідна основа та передусім її найважливіша частина – корінь. Аналіз багатого фактичного матеріалу дозволив виокремити кілька різновидів мотивування похідних основ.

Внутрішня форма експресивної мотивованої лексеми може бути утворена внаслідок поєднання експресивної основи з нейтральним чи експресивним формантом, наприклад: *розбишака, задирака, рубака, горлань, чепуруха, моргуха, пащекуха, брехуха, ласуха, говоруха, воркотуха, мандрьоха, старигань, п'янюга* тощо: *За семи плентавсь розбишака... Боєць, ярун і задирака, Стрілець, кулачник і рубака* [4, с. 217]; *Кричить аркадський їм горлань* [4, с. 226]; *Мовчать! Прескверна пащекухо!... Фіндюрко, ящірко, брехухо* [4, с. 299]; *Дала стариганю поклон* [4, с. 114]; *Ярижники і всі п'янюги* [4, с. 122]. У таких словах функцію маркера експресивності виконує передусім лексичне значення твірної основи. Так, субстантивні експресиви, що містять мотивовану основу, у якій функцію мотиватора виконує внутрішня форма, можуть утворюватися від дієслівних експресивно нейтральних основ, наприклад, *говорити* → *говоруха, моргати* → *моргуха* тощо. Наведені дієслова поза контекстом можна тлумачити як одиниці, що у своїй семантичній структурі не містять виразно помітних експресивних складників. На противагу таким дієсловам, похідні іменники кваліфікуємо як експресивні, що містять компоненти емотивності та оцінки: *Цібелла же була ласуха ... До того ж страшна говоруха* [4, с. 251]; *Скупа, і зла, і воркотуха, Наушниця і щебетуха* [4, с. 191]; *Латин дочку мав чепуруху, Проворну, гарну і моргуху* [4, с. 164]. Суфікси суб'єктивної оцінки формують експресивний потенціал, а іноді децю нейтралізуються на тлі виразно яскравої експресивної основи.

Часто мотивоване внутрішньою формою похідне слово має ще й формальні виразні експресивні мотиватори, наприклад, символічні звуки, неологічну форму, індивідуалізоване послуговування морфологічними категоріями, наприклад: *Смикнув із полу, мов псяюху* [4, с. 35]; *І всі розумні філософи, Що в світі вчились мудровать* [4, с. 120]; *І панночок фільтифікетних ... Багацько дуже щось було* [4, с. 107]; *Ого! Провчу я висікаку* [4, с. 183]; *Вмішаю Турна скурвасинську* [4, с. 183]; *Троянці наші чуприндирі* [4, с. 163]; *Там придзигльованки журились, Що нікому вже підморгнуть* [4, с. 133]; *Палант і сам був зла брехачка* [4, с. 304].

Нерідко експресиви "Енеїди" мотивовані винятково семантично, внутрішньою формою лексеми: *Еней таку уздрівши цяцю, Не знав*

із ляку, де стояв [4, с. 89]; *І братик ваш Плутон, поганець, ... Пекельний, гаспидський коханець* [4, с. 72]; *Невтесом всі його дражнили* [4, с. 75]; *Тобі, диявольська худоба* [4, с. 39]; *О пуцьверинку Купідоне* [4, с. 42]; *Голяк, втікач, приплентач, ланець!* [4, с. 189]; *Який пройдисвіт єсть Еней* [4, с. 189]; *Авентій був розбійник з пупку* [4, с. 216]; *Воно хоч паруб'я, неспорно, Уміє і склади читать, Та дурень, молоде, одважне* [4, с. 239]; *Їх палять Турнові уроди* [4, с. 253]; *Оставляю ж сих хропти соньків* [4, с. 256]; *Ми пильнували супостат* [4, с. 260]; *Бо будеш йолоп, дуралей* [4, с. 167]; *На світі що робив сей плут* [4, с. 131]; *Зефір же давній негодяй* [4, с. 14]; *Нептун іздавна бів драпічка* [4, с. 16]; *І всякі тут були кати* [4, с. 106]; *Злий з сина був старий дундук* [4, с. 111].

Функцію мотиватора лексичної експресивності в окремих похідних експресивах-композиціях виконує специфічна, інколи парадоксальна, внутрішня форма. Незважаючи на те, що композиції цього типу не мають своїх відповідників у сфері фразеології, їх сприймають як експресиви ідіоматичного змісту з цілісним емотивно-оцінним значенням, вони характеризуються національною самобутністю, специфічністю й тісною семантичною та структурною єдністю свого лексико-граматичного складу, виразною, підкресленою експресивністю: *голодрабець, лигоминець, крутопол, мартопляс, ласощохлист, мацапура* тощо: *І голодрабців позбирав* [4, с. 20]; *І ті були там лигоминці, Піддурювали що дівок* [4, с. 121]; *Ченці, попи і крутополи* [4, с. 120]; *А мартопляс кричав, сміявся* [4, с. 131]; *Ласощохлисти походжали* [4, с. 132]; *Якусь особу мацапуру Там шкварили на шашлику* [4, с. 124].

Оскільки слово є провідною одиницею мови й художнього тексту, виразником авторського бачення, основою для адекватного розуміння змісту художнього твору, то чи не найпотужнішим експресивним засобом є одиниці лексико-семантичного рівня. Звичайна лексема як узуальна одиниця може мати лише денотативне значення, проте поєднання її з іншим мовним оточенням, уведення в художній контекст дуже часто накладає на денотативну ще й конотативну семантику, унаслідок чого утворюється вторинна емотивно-оцінна номінація, яка є джерелом експресії. Сутність вторинної номінації полягає у вживанні наявних у мові назв на позначення певних предметів і явищ об'єктивного світу й найвиразніше виявляється в метафоричному називанні представників антропологічної сфери. Метафоричне перенесення найменування, або семантична деривація, моделюється на основі "семантичного руху" в поняттєвій структурі слова,

унаслідок процесів розширення та з'єднання лексичних смислів, витворених уявою митця [5, с. 83].

Більшість експресивних лексем "Енеїди", утворених унаслідок вторинної метафоричної номінації, не мають формальних показників експресивності у їхній семантичній структурі. Функцію лексичного показника експресивності часто виконує похідна метафорична основа, яка тісно пов'язана з метафоричним образом твірної основи. У травестійно-бурлескній поемі експресиви, які не лише номінують персонажа, а й образно характеризують його, найчастіше є вторинними номінантами, об'єктивовані порівняльними зворотами, що містять компоненти на зразок *муха*, *гнида*, *пес*, *собака*, *квочка*, *карась*, *щеня*, *жеребець*, *рак*, *хорт*, *гадюка*, *змій*, *індик*, *порося*, *лопух*, *барило*, *йорж*, *верства* тощо: *Убрався в патоку, мов муха* [4, с. 32]; *Мене ж, стару, уб'ють, мов гниду* [4, с. 256]; *А то заліг, мов в грубі піс* [4, с. 34]; *Еней піджав хвіст, мов собака* [4, с. 36]; *Розкудкудакталась, як квочка* [4, с. 12]; *І вирнув з моря, як карась* [4, с. 16]; *Охляли, ніби в дощ щеня* [4, с. 23]; *Еней і сам так розходився, Як на аркані жеребець* [4, с. 26]; *І закраснілася, мов рак* [4, с. 38]; *І так надувся, як індик* [4, с. 76]; *Упавши на землю, качалась, У барлозі мов порося* [4, с. 92]; *Надувсь, мов на огні лопух* [4, с. 175]; *І ввесь обдувся, як барило* [4, с. 53]; *Понадувались, мов йоржі* [4, с. 59]; і багато інших контекстів. Зрідка такі лексеми номінують персонажів поеми, здебільшого реалізуючи негативну емотивну оцінність: *Гадюкою в серце поповзла* [4, с. 186]; *Начальники, п'явки людській* [4, с. 106]; *Нааріла в пазусі гадюку* [4, с. 37]; *І воїн без вина – хом'як* [4, с. 212]; *Хто б сподівався, що Турн бабак* [4, с. 246]; *Рутульський шолудивий пес* [4, с. 292]; *Фіндюрко, ящірко, брехухо* [4, с. 299]; *Ти смієш, кошеня мерзенне* [4, с. 299]; *Та цитьте, чортові сороки* [4, с. 302]; *Рутульський Турн, собачий син* [4, с. 228]; *Келебердянська верства* [4, с. 290]; *Дочка була зальотна птиця* [4, с. 164]. Нерідко автор твору вибудовує метафори-характеристики за допомогою заперечної частки *не*: *Ох! Чом не звір я, чом не львиця? Чом не скажена я вовчиця?* [4, с. 277]; *Латин старий був не рубака* [4, с. 198]; *Венера, не послідня шльоха* [4, с. 18]; *Не ангели – такі ж люди* [4, с. 94]; *Мерзенне чудо се стояло* [4, с. 138]; *Не звір я – людську кров пролити, І не харциз, людей щоб бити* [4, с. 199]; *Еней злий змій – не чоловік* [4, с. 41] тощо.

Мотиваторами лексичної експресивності в мовній тканині "Енеїди" можуть бути слова, які розвивають додаткові асоціативні значення на основі тих порівняльних зворотів чи фразеологічних одиниць, у складі яких їх використано. Основа [корінь] такого слова є твірною в

похідному експресиві: *Боровсь з своїм, **сердега**, горем, Слізьми, бідняжка, обливався* [4, с. 45]; *І мов на пуп **репетовав*** [4, с. 158]; *Знайшли Ентелла-сіромаху сього сердешного **тімаху*** [4, с. 57]; *Бо був Ентелл непевна **птаха*** [4, с. 60]; *К Еолу **мчалась**, як оса* [4, с. 13]; *До лясa, мов ляхи, **шатнулись*** [4, с. 17]. Мотивувальні асоціативні значення, які формують лексичну експресивність у похідних утвореннях, активуються в семантичній структурі іменників (Зробили з неї **скирту гною** [4, с. 228]; *Я роздавлю тебе, як **жабу*** [4, с. 58]; **Мандрьохи, хльорки і дїптянки**, що продають себе на час [4, с. 126]; *Мов од kota в коморі **миш*** [4, с. 108]; *І скреготали, мов **сороки*** [4, с. 111]; *Як **бик** скажений заревівши, Запінивсь дуже і озливсь* [4, с. 113]; *Що людяm льготи не давали І ставили їх за **скотів*** [4, с. 118]; *Аж ось поромщик їх, **проноза**, На землю впав, як **міх** із воза* [4, с. 158]; *Червона, свіжа, як **кислиця**, І все ходила **павичом*** [4, с. 164]; *Надута, горда, **зла личина**, З великим воїнством валить* [4, с. 218]; *Еней в біді, як **птичка** в клітці; Запутався, мов **рибка** в сітці* [4, с. 221]; *Поравсь, мов в кошарі **вовк*** [4, с. 265]; *Засів, буцим в болоті **чорт*** [4, с. 32]; *Мов **Каїн**, затрусивсь увесь* [4, с. 36] тощо), прикметників (Бо **хитра** ся була, як біс [4, с. 65]; *На нім кислиці **не простії** Ростуть – як жар, всі **золотії*** [4, с. 96]; **Проворна**, враг її не взяв [4, с. 18]; *Хоть **голі** прибрели, як пень* [4, с. 45]), у значеннєвому плані дієприкметників (*Ірися цьохля **проклятуща**, завзятіша од всіх брехух, Олімпська мчалка **невсипуща**, Крикливіша із щебетух* [4, с. 182]), субстантивованих метафоричних прикметників (*Бач, **гиряві**, чого хотять* [4, с. 114]; *Уже б не пив сеї **гіркої*** [4, с. 20]; *І ті тут молодці стояли, Що **недотепним** помагали Для них сімейку розплодить* [4, с. 108]; *А на **зикратого** сам сівши* [4, с. 246]; *А **мудрі** звізд щоб не знімали, Були в огні на самім дну* [4, с. 120]), дієслів (*Анхіз **кричав**, як в марті кіт* [4, с. 153]; **Ревнула** фурія, як **грім** [4, с. 185]; **Точила** всякїї баляси І **підпускала** разні ляси [4, с. 28]; *Його сивуха **запалила** І живота **укоротила**, І він, як муха взиму, **зслиз*** [4, с. 82]; **Пороснули** і рутуляни, Як од дощу в шатер цигани [4, с. 254]; **Черкнує** із неба, аж **курить** [4, с. 34]; **Прискочив**, мов **котище мурий** [4, с. 60]; **Садив** крутенько **гайдука** [4, с. 26]; *За ним і вся його **голотя Тягла**, поки була охота, Що деякий і хвіст **надує*** [4, с. 169]; *І лиш гляди, то і влучає, щоб **згамкати** мене, як блин* [4, с. 228]; *Пили, як брагу поросята, Горілку так вони **тягли*** [4, с. 54]).

Похідні експресиви-композиції в "Енеїді" найчастіше утворюються шляхом компресії метафоричних словосполук, наприклад: *легкодух, паливода, горлоріз, голоштанник, гультипака, курохват,*

пустомолка [Так ви, бачу, всі **легкодухи**, Передо мною так, як мухи, / пудофети наголо [4, с. 56]; **Паливода і горлоріз** [4, с. 14]; Відкіль такі се **гультипаки** [4, с. 22]; Мов з торгу в школу **курохвват** [4, с. 40]; Були там чесні **пустомолки** [4, с. 125]. Мова поеми містить також низку експресивів, які репрезентовані іменниками-означеннями: **Еней-сподар**, **посумовавши** [4, с. 83]; **Без сей перелесниці-злодійки** **Не можна воювать ніяк** [4, с. 212]; **Горлань, верлань, кулачник страшний / щирий кудель-степовик** [4, с. 282]; **Бо Турн і сам дзіндзівер-зух** [4, с. 214]; **Сюди, поганці-бакаляри!** [4, с. 55]; **Юнона, козир-молодиця** [4, с. 324]; **До хвастуна Дареса-ланця!** [4, с. 58]. Такі експресивні лексеми є досить колоритними маркерами, що слугують засобами характеристики персонажів твору.

Отже, експресивний фонд "Енеїди" І. П. Котляревського є основою мовної тканини поеми, репрезентантом самотутніх ідей автора, змістоутворювальним інструментом, матеріалом формування художніх тропів і стилістичних фігур, засобом виразної характеристики персонажів. Експресивна семантика мотивована зовнішніми маркерами, зокрема морфемно-дериваційними засобами, більшою мірою – внутрішніми мотиваторами, найпродуктивнішими з яких виявилися експресивна основа, внутрішня форма, вторинна номінація, асоціативні значення, компресивні утворення. Пропонована розвідка не є завершеним дослідженням окресленої проблематики, вона може бути продовжена в аспекті сучасних лінгвокультурологічних парадигм.

N. I. Boiko

Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language and Teaching Methods
Department at Nizhyn Mykola Gogol State University

T. L. Khomych

Candidate of Philology, Associate Professor of the of Ukrainian Language and Literature
Department at Chernihiv Taras Shevchenko National University

The motivation of expressive semantics in the language structure of "Eneida" of I. P. Kotliarevskyi

The article is devoted to the study of peculiarities of semantics modeling of expressively labeled lexical units, which contain in their meaning plans a dominant intensively parametric component. The study was based on the language material of "Eneida" of Ivan Kotliarevskyi.

The writer made a great progress in the development of Ukrainian Literature. The author presented the live broadcast of the Ukrainians. Besides, Ivan Petrovych Kotliarevskyi showed the skills in objectification of internal intentions, in reproduction of the Ukrainian mentality. The writer verbally realized the Ukrainian worldview, linguistic thinking, the elements of culture and spirituality of the Ukrainian nation.

Linguostylistic analysis of the "Eneida" reveals, that the semantic structure of the textual expressives is based on intensively parametric connotation. The expressive fund of the analyzed poem by I. P. Kotlyarevskyi is the basis of linguistic organization and design of the

work, a representative of the author's ideas, a content-forming tool, material for the formation of artistic figures, a figurative means of characters descriptions.

The expressive semantics of the burlesque-travesty poem are motivated by external markers, in particular, morpheme-derivative means, and to a greater extent - by internal motivators, the most productive of them are the following components: expressive basis, internal form, secondary nomination, associative values, compressive formations.

Key words: denotative meaning, connotative semantics, intensively parametric component, "Eneida", nominative, expressive.

Література

1. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 2000. 398 с.
3. Котляревський І. П. Енеїда: Поема. Київ: Книга, 2008. 384 с.
4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
5. Теория метафоры: сборник; пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. / Э. Кассирер, Р. Якобсон, А. Ричардс и др.; вст. ст. Н. Д. Арутюновой; пер. под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. 512 с.

References

1. Boiko N. I., Khomych T. L. (2018). *Ekspresywna semantyka: dyskursywna interpretatsia* [Expressive semantics: a discursive interpretation]: monohrafiia. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].
2. Gumbol'dt, V. (2000). *Izbrannye trudy po jazykoznaniju* [Selected Works on Linguistics]. Moscow: Progress.
3. Kotliarevskiy I. P. *Eneida* [Eneida]: Poema. Kyiv: Knyha, 2008. 384 s.
4. Telija V. N. *Konnotativnyj aspekt semantiki nominativnyh edinic* [The connotative aspect of the semantics of nominative units]. M.: Nauka, 1986. 143 s.
5. *Teorija metafory* [Theory of metaphor]: [sbornik; per. s angl., fr., nem., isp., pol. jaz. / Je. Kassirer, R. Jakobson, A. Richards i dr.; vst. st. N. D. Arutjunovoj; per. pod red. N. D. Arutjunovoj, M. A. Zhurinskij]. M.: Progress, 1990. 512 s.